

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Майструк Н. О.

ВСТУП

Процеси глобалізації та трансформації сучасних суспільств мають різні виміри, засади класифікації та описуються в межах різноманітних соціологічних концептів. Як відомо, більшість вчених вирізняють суспільства за такими трьома параметрами: основним виробничим ресурсом, типом виробничої діяльності, характером базових технологій. В результаті з'являється відома схема періодизації соціального прогресу – *доіндустріальне суспільство, індустріальне, постіндустріальне* (Д. Белл). В результаті всебічного аналізу якісно нової ситуації у розвинених західних країнах формулюється важливе положення, яке відтворює базові соціогуманітарні характеристики трьох історичних типів суспільства, а саме: *доіндустріальне засновано на взаємодії людини з природою, індустріальне – з природою, перетвореною людиною, постіндустріальне – на взаємодії між людьми*. Відповідно змінюється характер міжособистісних відносин – в індустріальному – це засвоєння знань та можливостей минулих поколінь, у постіндустріальному – інтерперсональні взаємодії стають істинно комплексними, що й визначає нові властивості усіх елементів соціальної структури. Що стосується нового суспільства, то воно повністю не відходить, не заміщує попередні форми, а співіснує з ними, надаючи комплексність суспільству, ускладнюючи соціальну структуру та вносячи в неї нові елементи, що є однією з причин не революційного характеру переходу від одного типу суспільства до іншого. Поступовий розвиток у кінці ХХ століття, який долав індустріальний суспільний уклад, розглядається як глобальна трансформація, яка не зводиться до одних тільки технологічних нововведень. Не заперечуючи наявності класових суперечностей, постіндустріальна теорія акцентує увагу на процесах, які проявляються на соціумі як на цілому. Крім зазначеної, існує також типологізація, що по-іншому, з акцентом на соціокультурні чинники, визначає періодизацію суспільств, а саме – як *модерн та постмодерн*. Сучасне суспільство характеризується і як *глобальне, постіндустріальне, інформаційне тощо*.

1. Транснаціоналізація як провідна тенденція сучасності

Одним з перших нові явища у існуванні людського співтовариства у своїх теоріях зазначив відомий американський соціолог І.Валерстайн. Так, у працях І.Валерстайна акцентується увага на процесах *інтернаціоналізації*, а зміни на національному рівні характеризуються як такі, що не мають радикального характеру. В цілому, парадигма вченого побудована на дихотомії «національне/інтернаціональне». Н. Дж. Смелзер вказує на те, що підходи, що спираються на аналіз залежності та аналіз світової системи, які з'явилися частково як реакція на обмеженість теорії модернізації, обирають своєю відправною точкою міжнародну економіку та моделі її домінування і простежують наслідки впливу цієї економіки у внутрішній історії націй¹. В цілому більшість як американських, так і європейських соціологів XIX ст., головну увагу приділяли аналізу «океану соціальних змін, які революціонізували світ, що перебував у процесі інтернаціоналізації та демократизації» та заклали підґрунтя «однієї з найважливіших, переважно внаслідок постійної трансформації свого головного предмета, світа» ділянок соціології – глобальної соціології².

За визначенням Е. Гіденса глобалізація означає, що ми існуємо у єдиному світі, в якому є світова капіталістична економіка, світова система міжнародних відносин, міжнародного військового порядку та системи міжнародного розподілу праці. Локальні та індивідуальні форми досвіду та повсякденних взаємовідносин впливають на глобалізацію і знаходяться під її впливом водночас. Її інституційними вимірами є: світова капіталістична економіка, система націє-держав, світовий військовий порядок та міжнародний розподіл праці. Вчений виокремлює ранню та пізню або сучасну фази глобалізації. Відмінною рисою ранньої фази глобалізації (XIX – перша половина XX ст.) було розповсюдження зазначених інституційних вимірів сучасності на незахідний світ. Друга її фаза (починаючи з 60-х років XX ст.) пов'язана з появою глобальних засобів масової комунікації; глобальної економіки; економіки знань та фінансових ринків; глобальними змінами у політичних системах (наприклад, розпад Радянського Союзу). В цілому, глобалізація викликає як глобальні зрушення, так і зміни особистісної ідентичності. Також Гіденс зазначає, що перша фаза глобалізації була відносно простим та одно векторним процесом. Друга її фаза є більш складною, характеризується різними напрямками (наприклад, як часткова вестернізація) і відрізняється децентралізацією. Тобто, це

¹ Смелзер Н. Дж. Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995. Львів : Кальварія, 2003. С. 93.

² Ibid. С. 91.

складний ряд змін, пов'язаний із різнорідними та суперечливими наслідками. Так, глобалізація створює нові шанси для країн (наприклад, Азія, Африка, Латинська Америка), які раніше були позбавлені будь якого впливу у світі. А «колонізація навпаки» проявляється у зростанні міграції, розповсюдженні непритаманних західному світові стилів життя та ціннісних орієнтацій, а також інтеграції економік нових індустриальних країн у світову систему розподілу праці.

У моделі глобального капіталізму (Л.Склеір, В.Робінсон,) глобалізація пов'язується із структурами капіталізму, з аналізом цієї соціальної системи на рівні внутрішнього розвитку, структурному рівні та на рівні певних соціальних утворень або суспільств. Склеір, ґрунтуючись на ідеях Валерстайна, пропонує модель *транснаціональних практик*, що перетинають кордони та є результатом діяльності недержавних акторів. Причому, економічні практики спираються на транснаціональні компанії, політичні практики – на транснаціональний капіталістичний клас (бюрократи глобальних організацій, службовці ТНК, політики, професіонали), а культурно-ідеологічні – на культуру та ідеологію конс'юмеризму³.

Глобалізація, за визначенням В.Робінсона, означає перехід від об'єднання національних суспільств, заснованого на світовій економіці, до транснаціонального глобального суспільства, що ґрунтується на глобальній економіці⁴. Економічна глобалізація створює матеріальну основу для формування єдиного глобального суспільства, яке характеризується транс націоналізацією громадянського суспільства та політичних процесів, глобальною інтеграцією соціального життя та глобальною культурою. Головна динаміка нашої епохи – глобалізація, а провідна тенденція – сходження транснаціонального капіталу, що формує транснаціоналізацію класів. В умовах глобалізації слід очікувати сталі класової поляризації, збереження нерівномірного накопичення багатства між різними регіонами й зонами. Одні стануть центрами глобального виробництва, другі – постачальниками сировини та дешевої робочої сили, а треті – маргіналізовані та виключені з глобальної економіки⁵.

³ Sklair L. Competing conceptions of globalization. *Journal of World-System Research*. 1999. Vol. 2, P. 143–162.

⁴ Майструк Н. Парадигма глобалізації в структурі сучасного соціологічного знання. *Формування сучасної парадигми розвитку суспільства* : колективна монографія. Харків : Новий курс, 2022. С. 23–33. URL: <https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Mon-30.12.2022.pdf>

⁵ Robinson W. *Latin America and Global Capitalism. A Critical Globalization Perspective*. Baltimore : Johns Hopkins Univ. Press, 2008.

Для вивчення динаміки глобалізаційних тенденцій використовуються індекси глобалізації, які дозволяють зробити порівняльний аналіз інтеграції певних країн у світовий простір. Наприклад, індекс глобалізації (KOF) визначається економічною, соціальною та політичною складовою. У 2022 році Україна посіла 44 місце серед 196 країн світу. Першу позицію у списку займає Швейцарія. Для порівняння, у 2006 році цей індекс розраховувався для 123 країн, а Україна займала 64 позицію⁶. Що стосується суб'єктивних аспектів оцінки глобалізації, то згідно результатам загальнонаціонального репрезентативного соціологічного опитування «Громадська думка в Україні», проведеного у 2006 році ІС НАН України та Центром «СОЦІС», більше половини респондентів (60,8%) не змогли визначити своє ставлення до глобалізації. Позитивно її оцінили 21,2% респондентів, а скоріше негативно – 18% респондентів. Результати досліджень засвідчили, що рівень внутрішньої готовності українського соціуму був невисоким, здатності та можливості жити у глобальному світі – нерозвиненими, а контакти – обмеженими⁷.

Характерною особливістю сучасності є всеохопність трансформаційних процесів у сучасних суспільствах, що відбуваються внаслідок впливу глобалізаційних тенденцій. Разом з цим, зазначені тенденції характеризуються розмаїттям суперечностей та наявністю як модернізаційних, так і антимодернізаційних «течій», що обумовлює гібридність різних соціальних інститутів. Нові ризики неочікувані, а інститути, як інстанції упорядкування (опору хаосу) намагаються впоратися з ними через відсутність апробованих шаблонів дії, устанавлювати їхню стратифікацію (пріоритетність) і любити полегшення доступу до ресурсів. Водночас явна і прихована конкуренція інститутів реплікує ситуацію невизначеності у вигляді хаосу пріоритетів, коливаючи ситуацію нормальності⁸.

Історія капіталізму являє собою зміну циклів глобалізації та деглобалізації. Зараз відчутна тенденція деглобалізації, супроводжувана зростанням значущості національних держав. Як зазначає український соціолог С.Макеєв, деякі події за своїм масштабом або наслідками глобальної та локальної властивості переводять інституційну структуру у режим надзвичайності. Такою глобальною подією стала пандемія COVID, а для України – війна. Війна – це тотальна подія, що руйнує або

⁶ ETH Zurich, KOF Swiss Economic Institute. KOF Globalisation Index. URL: <https://globalization.kof.ethz.ch>

⁷ Степаненко В. Глобалізація крізь українську призму: політичний дискурс та громадська думка. *Українське суспільство. Динаміка соціальних змін.* / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. Київ, 2007, С. 111–115.

⁸ Макеєв С. Інституційні стани: норма, патологія, надзвичайність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2022. № 2. С. 29. DOI:10.15407/sociology 2022.02.022

травмує соціальні інститути, організації, навколишнє середовище, життя людей. Війна в Україні має глобальний вимір, вона посилює ті тенденції в реструктуризації світової економіки та глобальній торгівлі, які намітилися раніше. Європейський союз, приміром, уже розпочав реалізацію амбітного плану скорочення залежності від газу і нафти (джерело прибутку, і зняття тиску), і війна лише прискорить цей і подібні процеси, що мають стосунок до охорони довкілля⁹. Так, на Всесвітній економічному форумі у Давосі (2023) зазначалося, що головним викликом для людства у найближчі роки буде криза вартості життя, що спровокована пандемією COVID, війною росії в Україні, наслідком чого є зростання цін на продовольство та енергоносії по всьому світу. Також до основних глобальних ризиків відносять такі: зростання геоекономічної конфронтації, провал спроб пом'якшити зміни клімату, поляризацію суспільств¹⁰.

Як зазначає видатний український соціолог Є. Головаха, повоєнна ситуація буде дуже складною. Якщо відбудувати міста і села нам, вірогідно, допоможуть дружні країни, то відбудовувати соціальну, політичну, правову і морально-психологічну сфери нам доведеться самим. Тут велика роль належатиме засобам масової інформації та науковцям. Але у повоєнного суспільства є свої переваги. Насамперед це неймовірний оптимізм, який ми викували у собі в таких складних обставинах. За даними опитувань Інституту соціології НАН України, рівень відчуття небезпеки, рівень тривожності населення України суттєво підвищився. Однак, при цьому українці на порядок вище оцінюють політичну ситуацію, звідси і відчуття впевненості. тривожності суттєво підвищився. Однак при цьому українці на порядок вище оцінюють політичну ситуацію, звідси і відчуття впевненості. Згідно з дослідженнями соціологічної групи «Рейтинг», які були проведені на кінець листопада 2022 року, в перемогу вірять 97% респондентів, у 2023 рік з оптимізмом дивляться 80%. В порівнянні з 2021 роком суттєво підвищилося відчуття впевненості у майбутньому, при усвідомленні, що економічні й матеріальні показники будуть погіршуватися в умовах війни. Люди тверезо оцінюють ситуацію. Тобто, ми бачимо, як змінюється суспільство: нам стає гірше матеріально і психологічно, але ми самі при цьому стаємо міцнішими¹¹.

⁹ Макеєв С. Війна в Україні в зарубіжній науковій періодиці 2022 року. Київ, 2023. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/vijna-v-ukraini-v-zarubizhnij-sociologichnij-naukovij-periodici-2022-roku>

¹⁰ Всесвітній економічний форум назвав основні глобальні ризики. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/12>

¹¹ Головаха Є. Ми були пострадянським суспільством, а станемо повоєнним. Київ, 2023. URL: <https://kp.ua/ua/life/a661742-sotsiolog-jevhen-holovakha-mi-buli-postradjanskim-suspilstvom-a-stanemo-povojennim>

2. Глобалізація та її вплив на інформаційну сферу

Однією з найрозповсюджених інтерпретацій глобалізації є ствердження того, що інформаційні технології інструментально роблять світ глобальним. Так, Маршал Маклюєн пов'язує глобальні зміни із розвитком глобальних комунікацій. Людина, що дивиться та слухає є інформаційним індивідом та основним суб'єктом у інформаційну добу. На початковій стадії інформаційної революції засоби електроніки створили новий етап соціального спілкування, завдяки ним відбулося вирівнювання диспропорцій, що були пов'язані з економікою та географією. Другий етап пов'язаний з інноваціями у інтелектуально-технологічних системах.

Розробка концепції інформаційного суспільства пов'язується з ім'ям японського соціолога Й. Масуди, який у своїх працях «Комп'ютопія», «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» розробляє методологічні засади дослідження нового етапу суспільних трансформацій та вводить у науковий обіг такі поняття, як «інформаційне суспільство», «інформаційна цивілізація», «інформаційна епоха», «глобальне інформаційне суспільство». Інформаційному суспільству притаманні наступні загальні структурні характеристики (Мануїл Кастельс): воно базується на генеруванні знань та обробці інформації за допомогою інформаційних технологій; організується в мережі; його провідні діяльності в глобальному масштабі здійснюються через мережі, які функціонують у реальному часі як єдине ціле завдяки інфраструктурі телекомунікацій і транспорту. Таким чином, у певному сенсі всі суспільства еволюціонують шляхом надбання характерних рис інформаційного суспільства¹². У формуванні нового світу, в якому ми живемо переплітаються мережеве суспільство, інформаційна економіка, інформація та комунікаційні технології.

Становлення «мережевого суспільства» пов'язують із розвитком «нової економіки» у інформаційному суспільстві, що припадає на 90-ті р. ХХ ст. та переходом від індустріального до інформаційного суспільства. Слід зазначити, що різні соціологічні концепти по-різному інтерпретують останнє. Так інформаційне суспільство розуміється і як таке, що має інформаційну економіку у своїй основі; і як постіндустріальне суспільство; і як суспільство знань тощо. Цьому сприяла поява нової мережевої структури комунікації. Як зазначає, М. Кастельс, в останній чверті ХХ ст. збіглися в часі три незалежних процеси, що призвели до становлення нової соціальної структури, заснованої на мережах: потреби економіки в гнучкості менеджменту та в глобалізації

¹² Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. Київ, 2007, С. 3.

капіталу, виробництва та торгівлі; потреби суспільства, в якому найвищими цінностями стали індивідуальна свобода та відкрита комунікація; комп'ютеризація та поява телекомунікацій завдяки революції у мікроелектроніці. Під впливом цього Інтернет став потужним важелем для переходу в нову форму суспільства – мережеве суспільство, а з цим – і до нової економіки¹³.

Як зазначає Н. Бойко, сучасний український соціум активно реалізує діджиталізаційну трансформацію суспільства. За результатами моніторингу Інституту соціології НАН України (2021 р.) близько 4/5 українців віком від 18 років вказали на те, що є користувачами Інтернету. За 20 років кількість Інтернет-користувачів у країні збільшилося від 4,3% у 2002 р. до 79.9% у 2021 р.¹⁴

Однією з визначальних особливостей спілкування у віртуальному просторі є перехід з рівня ієрархічної вертикалі на горизонтальний, мережевий рівень. Цей факт змінює засади, стиль спілкування, а також створює додатковий комунікаційний канал. М. Кастельєс зазначає, що влада структури виявляється сильнішою за структуру влади. Належність або відсутність належності до тієї або іншої мережі поряд з динамікою одних мереж щодо інших виступають як найважливіше джерело влади та змін у суспільстві. Так, у сьогоденні праця стає все більше предметом не стільки вертикальних, скільки горизонтальних відносин. Якщо у фортистську епоху більшість людей працювала на певну кампанію, отримуючи при цьому кар'єрне зростання, гарантоване соціальне забезпечення, то у сьогоденні корпорації порушують корпоративну ієрархію задля забезпечення своєї конкурентоздатності. Лояльність та зацікавленість працівників сучасних корпорацій спрямована вже не на свою корпорацію, а на увесь світ, на мережеві зв'язки з колегами, які можуть знаходитися на значній відстані від них, але яких за необхідності можна швидко та легко зібрати завдяки «павутині». У світі, де головною конкурентною перевагою є гнучкість, інформаційні експерти, які вміють діяти швидко, мають список досягнень, користуються найбільшим попитом.

Безперечно, в усьому світі країни, відповідно до рівня свого розвитку, стають інформаційними з різною швидкістю та різною мірою. З іншого боку, суспільства та економіки можуть досягати дуже схожих рівнів техніко-організаційного інформаціоналізму, попри початкову

¹³ Кастельєс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ, 2007. С. 2.

¹⁴ Бойко Н. Траєкторія розвитку діджиталізації в реаліях 2022 р. *Українське суспільство в умовах війни. 2022* / за ред. член-кор. НАН України д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва, Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 171.

відмінність їхніх історій та культур, різноманітність інституцій та специфіку форм соціальної організації. В цілому, існують загальні інформаційні технології та глобальна економіка, але вони існують у середовищі людської багатоманітності, а значення інформаційної доби полягає саме в тому, що це глобальна, різноманітна, багатокультурна реальність.

В сучасній Україні, яка є важливою складовою сучасного глобального світу, спостерігається удосконалення системи соціальних інформаційних комунікацій, процес самоорганізації вітчизняного інформаційного простору і формування системи соціальних інформаційних мереж, що забезпечують доступ до інформаційних ресурсів, а також до активних інформаційних обмінів майже всім членам суспільства. Сучасне спілкування не можна уявити собі без соціальних мереж (Facebook, Instagram тощо), які є суттєвою характеристикою громадської сфери, що відкрита для всіх членів суспільства, як для публічних акторів, так і для обміну думками між індивідами, групами, спільнотами. Привабливість соціальних мереж обумовлена низькою чинників, зокрема, соціальною підтримкою учасників інформаційних обмінів, інноваційністю, соціальною вигодою від контактів, дозвіллевою складовою тощо¹⁵.

Соціальна спільність, яка діє у віртуальному просторі, є значно мобільнішою в реагуванні на актуальні запити, а також є практично некерованою ззовні та відкритою для добровільної участі різних суб'єктів спілкування тощо. Завдяки соціальним мережам у сьогоденні вдосконалюються соціальні зв'язки між різними соціальними групами та всередині них; можливості активного громадянського впливу на сферу бізнесу та політики; підвищується якість інформаційного обслуговування та інтенсивність інформаційних обмінів тощо. Соціальні мережі сприяють більшій прозорості економічних, політичних процесів; прийняття управлінських рішень; підвищенню ефективності управління організацією за рахунок взаємного моніторингу всіх учасників; розвитку маркетингу, іміджмейкерства тощо.

Сучасні діджиталізаційні можливості держави стали одним з основних каналів активізації суспільної комунікації та взаємодії. Ця активність відбувається в різних сферах, що особливо затребуване в умовах війни, та об'єднує різних агентів діджиталізаційної трансформації (державна, бізнес, IT-спільнота, громадяни, міжнародні

¹⁵ Майструк Н. Соціальні мережі. *Соціологія права. Енциклопедичний словник* / за ред. д.філос.н., проф. М. П. Требіна. Харків, 2020, С. 821–822.

організації тощо)¹⁶. Так, онлайн-платформа «Дія» в умовах війни для багатьох громадян України стала ефективним інструментом взаємодії з державою для створення онлайн-документів.

Система соціальних інформаційних комунікацій є дуже важливою і відіграє вирішальну роль у добу глобалізації внаслідок необхідності: стійких інформаційних обмінів між різними соціальними суб'єктами в межах формування глобального інформаційного простору; передачі достовірної інформації без спотворень та втрат; задоволення суспільних запитів, пов'язаних з постійними розширенням доступу до наявних обсягів інформації тощо.

В цілому, глобальні інформаційні ресурси та засоби їх використання, створюючи глобальний інформаційний простір, обумовлюють трансформацію інформаційної сфери кожної держави. Розрізняють наступні групи інформаційних ресурсів: ресурси загально цивілізаційного значення; ресурси, що вводяться до глобального інформаційного простору з метою здійснення глобального впливу окремими міжнародними суб'єктами інформаційної діяльності; ресурси, що виділяються державами, націями, різними соціальними суб'єктами як продукти для міжнародного ринку інформації; інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних, гібридних воєн та ресурси нейтралізації такого впливу; ресурси кіберзлочинності та нейтралізуюча їх інформація¹⁷.

Сучасне суспільство, яке має багато особливостей як універсальних, так і специфічних, по-різному інтерпретується різними вченими, але його невід'ємними складовими є різні комунікаційні технології. Як зазначає М. Кастельс, інформаційне суспільство може існувати у формі безлічі соціальних і культурних моделей, за аналогією з індустріальним суспільством, що розвивалося на базі дуже різних, навіть антагоністичних моделей сучасності, наприклад, у США та СРСР, у Скандинавії та Японії¹⁸.

3. Транснаціоналізація науки і освіти

З кожним роком ми все більше і більше включаємося у глобалізаційні процеси, стаємо частиною глобального світу. Освіта є одним з найважливіших соціальних інститутів суспільства, роль якого значно зростає у часи входження суспільства у постіндустріальну добу та

¹⁶ Бойко Н. Траекторія розвитку діджиталізації в реаліях 2022 р. *Українське суспільство в умовах війни. 2022* / за ред. член-кор. НАН України д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва, Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 176–177.

¹⁷ Горювий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації. Київ, С. 29.

¹⁸ Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ, 2007, С. 1–8.

формування єдиного глобалізованого світового простору. За таких умов сучасна національна система освіти стає елементом глобального освітнього простору. Науково-технічний прогрес, міграційні процеси, взаємопроникнення культур, формування відкритого інформаційного середовища відображається на сфері освіти, а також ставлять перед нею нові виклики й роблять освіту глобальним соціальним інститутом. У сьогоднішній ми спостерігаємо зростання ролі освіти як важливої складової конкурентоспроможності держави.

У науці й освіті, як підкреслює М. Згуровський, відбувається глобалізація дослідницької і навчальної діяльності за рахунок формування нових дослідницьких мереж і систем дистанційного навчання, які діють у світі незалежно від географічних чи політичних кордонів. Сучасні телекомунікаційні мережі дозволяють окремим ученим чи науковим колективам ставати членами глобального дослідницького простору у відповідній галузі знань, не залишаючи при цьому свою країну, установу і домівку. В такий спосіб вони отримують доступ до нових ідей, методів чи приладів і приєднуються до глобального творчого процесу¹⁹.

Освіта є тим соціальним інститутом, який розвиває та примножує людський капітал, формує соціально значущі ідеали та світоглядні позиції особистості, а також конструює майбутнє як суспільства загалом, так і окремого індивіда. Актуальним завданням сучасної освітньої системи, і університетів як складової частини, зокрема, у цьому контексті є підготовка студентів до життєдіяльності та професійної самореалізації за цих умов, а саме формування освіченої еліти для глобального суспільства, представники якої володіють знаннями і навичками, необхідними для реалізації можливостей, що відкриваються глобалізацією, але спрямованих жити і працювати у власній країні.

Глобалізація змінила зовнішнє середовище діяльності суб'єктів ринку. Під її впливом інноваційний розвиток країн зміщується в напрямку формування високотехнологічної економіки. До суб'єктів ринку високотехнологічної продукції окрім міжнародних організацій, держав, компаній, відносяться і університети, оскільки їх діяльність пов'язана з трансфером знань та технологій, організацією та управлінням високотехнологічним виробництвом. Більш того, як зазначає Е.Тофлер, знання у сучасному суспільстві, є самим демократичним джерелом влади.

Освіта та наука належить до важливих векторів глобалізації, оскільки не тільки не залишається осторонь цих процесів, а й активно залучається до них. Так, навколо освіти та науки групуються багато проблем

¹⁹ Згуровський М. У вирі глобалізації: виклики і можливості. Київ, 2001. URL: https://zn.ua/ukr/science/u_viri_globalizatsiyi_vikliki_i_mozhливosti.html

глобалізації: транснаціональна освіта; забезпечення міжнародної якості; підприємницькі підходи до функціонування освіти; регіональна і міжрегіональна співпраця; дистанційна освіта; інформаційні і комунікаційні технології та віртуальні навчальні заклади; поява нових освітніх посередників – провайдерів освіти; проблеми рівноправності та доступності освіти тощо. Також вельми важливим питанням глобалізованого освітньо-наукового простору є участь вчених в якості активних виробників знань та технологій. Оскільки, як зазначав Р. Мертон, національні кордони значно легше перетинаються ідеями, а не технологіями.

Видатний американський соціолог Р. Коллінз зазначав, що цивілізації мають центр або низку центрів, в яких кипить інтелектуальна активність, завдяки якій останні набувають харизматичного ареалу та магнетичної привабливості. Люди з периферії цивілізації і навіть представники інших цивілізацій спрямовуються в ці «зони престижу» в якості відвідувачів або учнів. Завдяки цьому, вони намагаються набутися або підтвердити свою ідентичність, а саме – ідентичність істино цивілізованих індивідів. Приналежність цивілізації як зони престижу породжує постійний рух в її центр (центри), тобто вона перетворюється у зону лояльності та соціальної ідентифікації. Існує також рух і в зворотному напрямі: від центру до периферії та до інших цивілізаційних зон. Це рух місіонерів або вчителів. В цілому, для «зон престижу» характерним є рух в обох напрямках, завдяки чому складаються «мережі приналежності» у вигляді мереж соціальних контактів та між цивілізаційного обміну. За Коллінзом, центри творчої активності повинні мати дві основні складові: відносини типу «вчитель-ученик», що забезпечують безперервність передачі моделей творчої діяльності від покоління до покоління, та наявність конкуруючих позицій або шкіл. Ці два моменти повинні зустрітися разом в єдиному центрі або декількох взаємозв'язаних між собою центрах. Конкуренцію часто-густо складають напрями, що були запозичені з цивілізації-донора та напрями, що критикують останні. Коли складається подібна соціокультурна ситуація, то інтелектуалам для набуття власного престижу вже необов'язково відправлятися на навчання у «зону престижу». Вони вже можуть заробити собі престиж і вдома, активно включаючись у регіональну або ідейну боротьбу. Ця боротьба породжує енергію, що питає творчу активність. Соціальними умовами для цього є наявність матеріальних умов задля існування конкуруючих шкіл, активної полеміки між ними та підтримання наступності вчителів та учнів в їх межах. В цілому, вчений зазначає, що динаміка приналежності та відштовхування від центрів престижу пов'язана не з економічною або воєнно-політичною гегемонією цих центрів, а з соціальними можливостями для кар'єри інтелектуалів – виробників культурної продукції.

Модернізація сучасного українського суспільства призвела до істотних трансформацій інститутів науки і освіти, більш того, у сьогоденні сучасні дослідницькі університети, поєднуючи освітню та наукову діяльність, виступають найбільш активними агентами цих процесів. Модернізація освіти передбачає надання їй випереджального характеру, підвищення інформаційності, інноваційності, формування глобальної свідомості, разом із національною, безперервність освіти. В цьому контексті українська система вищої освіти поєднує у собі універсальні принципи організації світового, європейського та пострадянського освітнього простору.

Транснаціоналізація інституту науки має суперечливий характер, має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних слід віднести її інноваційність, високотехнологічність, мережевий та віртуальний характер, що дозволяє створювати наукові онлайн-платформи, ґриди з метою ефективної підтримки наукових комунікацій. Також можна зазначити урізноманітнення форм фінансування наукових досліджень, розширення програм мобільності вчених та ін. Зворотнім боком цих явищ виступає мультиплікація та накопичення різних ризиків у суспільстві. Також не можна не погодитися з думкою польського вченого П. Штомпки, що негативні наслідки функціонування науки у сучасному суспільстві це – фіскалізація науки; залежність науки від різних зовнішніх органів; приватизація науки; комерціалізація науки; бюрократизація науки; зниження ексклюзивності та автономності наукової спільноти. У наукову спільноту проникають політики, адміністратори, маркетингові експерти тощо, які керуються у своїй діяльності цінностями, що відрізняються від безкорисного стремління до істини. І, навпаки, вчені залишають наукову спільноту та приймають ролі політиків, адміністраторів, менеджерів. Р. Коллінз акцентує увагу на таких загрозах інтелектуальної стагнації у сьогоденні як: втрата культурного капіталу; домінування класики при недостатній увазі до ідей сучасників; відсутність поваги до інтелектуального прогресу.

У контексті євроатлантичної інтеграції України та в умовах військової агресії росії проти України, актуальною є співпраця наукових інституцій з НАТО. Наукова Програма НАТО – «Наука заради миру і безпеки» (SPS) створена задля сприяння співпраці між країнами-членами НАТО та країнами-партнерами на основі наукових досліджень, технологічних інновацій та обміну знаннями. Ця програма пропонує фінансування, консультування експертів та підтримку окремих заходів, пов'язаних із безпекою, що відповідають стратегічним цілям НАТО (активна співпраця з Україною в межах цієї Програми почалася у 1991 р.). Проекти у межах цієї програми охоплюють широке коло

викликів у галузі безпеки – тероризм, передові технології, кіберзахист, енергетична безпека і захист від хімічних, біологічних, радіоактивних та ядерних реагентів. Проекти цієї програми також зачіпають гуманітарні та соціальні аспекти безпеки²⁰.

ВИСНОВКИ

Дослідження сучасних суспільств, їх складових, а також різноманітних соціальних взаємодій не можна уявити поза аналізу глобальних тенденцій та трансформаційних процесів, що відбуваються в їхній інституційній системі. Глобалізація означає перехід від об'єднання національних суспільств, заснованого на світовій економіці, до транснаціонального глобального суспільства, що ґрунтується на глобальній економіці. Глобалізація має власну динаміку розвитку, її не можна ігнорувати або ізолюватися чи відсторонитися від неї. Більш того, сучасна епоха характеризується бурхливим розвитком інформаційних та комунікативних технологій. Характерною особливістю сучасності є всеохопність суспільних трансформаційних процесів, що відбуваються внаслідок впливу глобалізаційних тенденцій. Разом з цим, зазначені тенденції характеризуються розмаїттям суперечностей та наявністю як модернізаційних, так і антимодернізаційних «течій», що обумовлює гібридність різних соціальних інститутів. Різні країни, відповідно до рівня свого розвитку, стають інформаційними з різною швидкістю та різною мірою. Але все ж таки, суспільства та економіки можуть досягати дуже схожих рівнів техніко-організаційного інформаціоналізму, попри початкову відмінність їхніх історій та культур, різноманітність інституцій та специфіку форм соціальної організації. В цілому, існують загальні інформаційні технології та глобальна економіка, але вони існують у середовищі людської багатоманітності, а значення інформаційної доби полягає саме в тому, що це глобальна, різноманітна, багатокультурна реальність.

В сучасній Україні, яка є важливою складовою сучасного глобального світу, спостерігається процес активізації та удосконалення системи соціальних інформаційних комунікацій, процес самоорганізації вітчизняного інформаційного простору і формування системи соціальних інформаційних мереж, що забезпечують доступ до інформаційних ресурсів, а також до активних інформаційних обмінів майже всім членам суспільства.

²⁰ Гридчина В., Череватий С. Наукова співпраця як компонент стратегічних комунікацій у системі євроатлантичної інтеграції України. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*. Київ, 2021. С. 434–435.

АНОТАЦІЯ

Проблематика глобалізації, дослідження основних викликів, суперечностей, а також наслідків для сучасних суспільств не втрачає своєї актуальності. Сучасність характеризується суперечливим поєднанням тенденцій глобалізації та деглобалізації, дією як модерністських, так і анти модерністських тенденцій, а також трансформацією інституційної системи суспільств внаслідок їхнього впливу. Для вивчення динаміки глобалізаційних тенденцій використовуються індекси глобалізації, які дозволяють зробити порівняльний аналіз інтеграції певних країн у світовий простір. Індекс глобалізації (KOF) визначається економічною, соціальною та політичною складовою. В сучасній Україні, яка є важливою складовою сучасного глобального світу, спостерігається удосконалення системи соціальних інформаційних комунікацій, процес самоорганізації вітчизняного інформаційного простору і формування системи соціальних інформаційних мереж, а також активізація інформаційних обмінів між членами суспільства, що особливо затребуване в умовах війни.

Література

1. Майструк Н. Парадигма глобалізації в структурі сучасного соціологічного знання. *Формування сучасної парадигми розвитку суспільства* : колективна монографія. Харків : Новий курс, 2022. С. 23–33. URL: <https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Mon-30.12.2022.pdf>
2. Майструк Н. Зміна парадигм дослідження конфліктів у Другому модерні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2018. № 41. С. 17–22. DOI: 10.26565/2227-6521-2018-41-03.
3. Maistruk N. Communicative Phenomena of a Global Society in the Context of Trust/Distrust. *European Political and Law Discourse*. 2018. Vol. 5. № 3, P. 14–21.
4. Майструк Н. Соціальні мережі. *Соціологія права. Енциклопедичний словник* / за ред. д.філос.н., проф. М. П. Требіна. Харків : Право, 2020, С. 821–822.
5. Майструк Н. Соціальні комунікації. *Соціологія права. Енциклопедичний словник* / за ред. д.філос.н., проф. М. П. Требіна. Харків : Право, 2020, С. 819–821.
6. Смелзер Н. Дж. Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995. Львів : Кальварія, 2003.128 с.

7. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ : Ваклер, 2007, 304 с.

8. Степаненко В. Глобалізація крізь українську призму: політичний дискурс та громадська думка. *Українське суспільство. Динаміка соціальних змін* : колективна монографія / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2007, С. 105–116.

9. Степаненко В. Глобалізація в українському політичному дискурсі та громадській думці країни. *Глобалізація в соціологічному вимірі* : колективна монографія / за ред. В. Степаненка, В. Бурлачука. Київ : Інститут соціології НАН України, 2011. С. 297–318.

10. Макеев С. Інституційний ландшафт воєнного стану. *Українське суспільство в умовах війни. 2022* : колективна монографія / С. Дембицький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член-кор. НАН України д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеева, Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 35–45.

11. Макеев С. Інституційні стани: норма, патологія, надзвичайність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 2. С. 22–39. DOI: 10.15407/sociology 2022.02.022

12. Головаха Є., Дембицький С., Макеев С. Вступ. Соціологія надзвичайності. *Українське суспільство в умовах війни. 2022* : колективна монографія / С. Дембицький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член-кор. НАН України д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеева, Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 15–24.

13. Макеев С. Війна в Україні в зарубіжній науковій періодиці 2022 року. Київ, 2023. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/vijna-v-ukraini-v-zarubizhnij-sociologichnij-naukovij-periodici-2022-roku>

14. Головаха Є. Ми були пострадянським суспільством, а станемо повоєнним. Київ, 2023. URL: <https://kp.ua/ua/life/a661742-sotsioloh-jev-hen-holovakha-mi-buli-postradjanskim-suspilstvom-a-stanemo-povojennim>

15. Згуровський М. У вирі глобалізації: виклики і можливості. Київ. № 45. 2001. URL: https://zn.ua/ukr/science/u_viri_globalizatsiyi_vikliki_i_mozhливosti.html

16. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. *Фінська модель*. Київ, 2007, 256 с.

17. Бойко Н. Траєкторія розвитку діджиталізації в реаліях 2022 р. *Українське суспільство в умовах війни. 2022* : колективна монографія / С. Дембицький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член-кор. НАН України д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеева, Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 171–180.

18. Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації. Київ, 2015.

19. Гридчина В., Череватий С. Наукова співпраця як компонент стратегічних комунікацій у системі євроатлантичної інтеграції України. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*. Київ, 2021. С. 433–453.

20. Всесвітній економічний форум назвав основні глобальні ризики. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/12>

21. ETH Zurich, KOF Swiss Economic Institute. KOF Globalisation Index. URL: <https://globalization.kof.ethz.ch>

22. Bell D. *The Coming of Post -Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York : Basic Book, 1999.

23. Giddens, A. *The Consequences of Modernity*. Stanford, California: Stanford Univ. Press, 1990.

24. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge : Polity Press, 2000.

25. Sklair L. Competing conceptions of globalization. *Journal of World-System Research*. 1999. Vol. 2. P. 143–162.

26. Robinson, W. *Latin America and Global Capitalism. A Critical Globalization Perspective*. Baltimore : Johns Hopkins Univ. Press, 2008.

Information about the author:

Mastruk Natalia Olegivna,

PhD in Sociology. Associate Professor,

Research Fellow at the Department of Social Structures

Institute of Sociology of National Academy of Science of Ukraine

12, Scovkovychna str., Kyiv, 01021, Ukraine